

СОЛИҚЛАР
ВОСИТАСИДА
ИҚТИСОДИЁТНИ
ТАРТИБГА СОЛИШГА
ОИД НАЗАРИЙ
ҚАРАШЛАР

Солиққа тортиш илк кўринишларидан бири - бу мағлуб бўлган давлатдан совға тариқасида ундирилган.

Мағлуб бўлган давлат ғолиб давлатни моддий жихатдан таъминлаб туришлари (ёки пул тўлаб туришлари) шарт эди.

Бошқача қилиб айтганда - солиқларнинг биринчи шакли мағлублардан солиқ (ёки мағлублар солиғи) сифатида ундирилган.

XVIII асрда солиқ нафақат иқтисодий маънога эга бўлган, балки ҳуқуқий маънога ҳам эгаллиги ҳақида тасаввур шаклланган. Айнан шу даврда солиқларга фуқароларни давлат олдидаги юридик мажбурияти сифатида қаралди. Шундай қилиб, инглиз тилида ҳозиргача баъзи бир солиқлар “duty” деб номланади, яъни қарз, мажбурият деганидир.

Асосий солиқ назариялари XVII асрдан бошлаб шакллана бошлади ва асосий тамойилларнинг мужассамлашганлиги сифатида буржуазия илмида **умумий солиқ назарияси** номини олди.

- Алмашинув назарияси
- Классик солиқ назарияси
- Кейнсчилик назарияси
- Неокейнсчилик назарияси
- Монитаризм назарияси
- Таклиф иқтисодиёти назарияси

Алмашинув назарияси

Бу назариянинг мохияти шундан иборатки, фуқаролар ташқи кучлар хужумидан химояланишни, давлатда тартиб сақлашни ва бошқаларни давлатдан тўлаган солиқлари хисобига сотиб олишади. Ушбу назария фақатгина ўрта асрлар шароитига мос бўлиб, ўша даврда бож ва йиғимларга харбий ва ҳуқуқий химоя сотиб олиниши сифатида қаралиб, гўё қирол ва фуқаролар ўртасида тузилган шартнома сифатида қаралган.

Классик солиқ назарияси

(Солиқнинг нейтрал назарияси) анча юқори назарий ахамиятга эга бўлиб, ушбу назария шотландиялик иқтисодчи А.Смит (1723-1790 йиллар), инглиз иқтисодчиси Д.Рикардо (1772-1823 йиллар) ҳамда уларнинг давомчиларининг илмий фаолиятлари билан боғлиқдир. Бу назария тарафдорлари солиқни давлатнинг харажатларини қопловчи бир даромад сифатида қарашган. Ушбу қарашлар А.Смитнинг бозор иқтисодиёти назариясига асосланган эди. Бозор шароитида хўжалик субъектларининг мустақиллиги ва эркин фаолият кўрсатиши талаб этилади. А.Смит давлат бошқарувининг марказлашган шаклига қарши чиқиб, бу борада қуйидагиларни баён этади: «Марказлашган бошқарув тизимидан марказлашмаган бошқарув тизимига ўтиш талабни қондиришнинг максимал даражага етишини таъминлайди.

Бозор иқтисодиёти бирор бир тарзда бошқарилмаса ҳам, у қатъий қоидаларга бўйсинади». Шунингдек, А.Смит давлат бозор иқтисодиёти ривожланишини таъминлаши ва мулкдорлар ҳуқуқларини химоя қилиши керак деб ҳисоблайди. Бу функцияларни бажариши учун давлатга маълум миқдордаги маблағлар керак. Бозор иқтисодиёти шароитида давлатнинг тўғридан-тўғри даромади камаяди, шунинг учун юқоридаги харажатларни қоплаш учун солиқлардан тушумлар асосий ўринни эгаллаши керак. Давлатнинг бошқа харажатларини молиялаштириш (қурилиш, йўллар, суд органларининг бинолари ва бошқалар учун харажатлар) бож ва йиғимлар ҳисобига, яъни ушбу хизматлардан манфаатдор шахслар ҳисобига амалга оширилади. Шунинг учун солиқлар беминнат хусусиятга эгаллиги, бож ва йиғимлар эса солиқ сифатида қаралмаслигига урғу берган.

КЕЙНСЧИЛИК НАЗАРИЯСИ

Кейнс солиқ ставкаларини прогрессив бўлишини ёқлаган. Чунки, прогрессив солиқ ставкалари ишлаб чиқарувчини капитал қўйилмаларга нисбатан бўлган рискни қабул қилишга рағбат беради. Унинг назариясини асосий шартларидан бири тўлиқ бандлик шароитида жамғармаларни иқтисодий ўсишга таъсир катталигидир. У катта миқдордаги жамғармаларни ишлатилмаслиги иқтисодий ўсишга тўсқинлик қилишини таъкидлайди, чунки у даромадларнинг пассив манбаи хисобланади. Ишлатилмаётган ортиқча жамғармаларни олишини кўзда тутиб, давлатнинг аралашуви лозим деб хисоблайди. Давлат солиқлар орқали даромадларни олинишига ва олинган маблағларни инвестиция лойихаларини молиялаштиришга ва ўзининг харажатларини қоплашга интилишини кўрсатади.

Кейнснинг фикрича юқори солиқ ставкалари ижобий роль ўйнайди. Юқори солиқ ставкалари бюджетни ажралмас қисми бўлиб, бу категория иқтисодиётни тартиблашга ёрдам беради. Солиқ ставкаларини пасайтириш эса бюджет даромадларини камайишига олиб келади ва иқтисодий нобарқарорликни кучайтиради.

НЕОКЕЙНСЧИЛИК НАЗАРИЯСИДА СОЛИҚЛАР МУАММОЛАРИГА
ЕТАРЛИЧА ЖОЙ АЖРАТИЛГАН. ИНГЛИЗ ИҚТИСОДЧИЛАРИ
И.ФИШЕР ВА Н.КАЛДОРЛАРНИНГ ФИКРИЧА СОЛИҚҚА ТОРТИШ
ОБЪЕКТИНИ ИККИГА БЎЛИШНИ: ИСТЕЪМОЛГА (ИСТЕЪМОЛ
ҚИЛИНАЁТГАН МАХСУЛОТНИНГ ПИРОВАРД БАХОСИГА) ВА
ЖАМҒАРМАГА (ФАҚАТГИНА ҚЎЙИЛМАЛАРГА НИСБАТАН ФОИЗЛАР
БИЛАН ЧЕКЛАНИБ ҚОЛАДИ) СОЛИҚЛАРНИ БИРГАЛИКДА ҚЎЛЛАШ.
Шундан истеъмолга солиқ ғояси пайдо бўлди, бу бир
вақтнинг ўзида жамғаришга бўлган рағбатни чекламайди
ва инфляцияни олдини олади. ИстеъмоЛ таварларини
сотиб олиш учун қаратилган маблағлар бундай шароитда
инвестиция қилиш учун ёки жамғаришга, яъни
кейинчалик капитал қўйилмаларга давлатнинг бюджет
сиёсати амалга оширилади ва иқтисодиётни келажакда
ривожлантириш учун ижобий омил бўлади деб қаралган.

МОНИТАРИЗМ НАЗАРИЯСИ АМЕРИКАЛИК ИҚТИСОДЧИ,
ЧИКАГО УНИВЕРСИТЕТИ ПРОФЕССОРИ М. ФРИДМАН
ТОМОНИДАН ИШЛАБ ЧИҚИЛГАН. УЛАРНИНГ АСОСИЙ
ҲОЯСИ БОЗОРНИ ЎЗ ХОЛИГА ҚЎЙИШ, ДАВЛАТ
АРАЛАШУВИНИ ЧЕКЛАШГА ҚАРАТИЛГАН. ДАВЛАТГА ЭСА
БОШҚА ХЕЧ ҚАНДАЙ ИНСТИТУТ ТАРТИБЛАЙ
ОЛМАЙДИГАН ПУЛ-КРЕДИТ СИЁСАТИ ТОПШИРИЛИШИ
КЕРАК ДЕБ ХИСОБЛАНАДИ. УЛАР ХАМ СОЛИҚЛАРНИ
КАМАЙТИРИШ ТАРАФДОРЛАРИ БЎЛИШГАН.
МОНЕТАРИСТАЛАРНИНГ ФИКРИЧА ИҚТИСОДИЁТНИ
БОШҚАРИШНИНГ АСОСИЙ УСУЛЛАРИДАН БИРИ БУ -
МУОМАЛАДАГИ ПУЛ МАССАСИ ВА БАНК КРЕДИТ
СТАВКАСИ ОРҚАЛИ ТАЪСИР ЭТИШДИР.
УЛАРНИНГ ФИКРИЧА ДАВЛАТ ХАРАЖАТЛАРИНИ ОШИБ
КЕТИШИ ИНФЛЯЦИЯГА ОЛИБ КЕЛАДИ, ПУЛНИ ЭМИССИЯ
ҚИЛИШ БУ БОЙЛИК ЯРАТИШГА КИРМАЙДИ.
МУОМАЛАДАГИ ПУЛЛАРНИ ДАВЛАТ ҚАРЗ МАЖБУРИЯТИ
СИФАТИДА ҚАЙТАРИБ ОЛОЛМАСА, СОЛИҚЛАР ОРҚАЛИ
ОЛИШИ КЕРАКЛИГИ ТАЪКИДЛАНАДИ.

1980 йиллар бошида Америка олимлари М.Бернсон, Г.Стайн ва А.Лаффер томонидан ишлаб чиқилган Мазкур назария юқори даражада солиққа тортиш тадбиркорлик ва инвестицион фаолликка салбий таъсир қилишини, бу эса охир оқибатда солиқ тўловларидан тушумлар камайишига олиб келишини асослаб беради. Шунинг учун улар солиққа тортиш ставкаларини пасайтириш ва корпорацияларга хар-хил имтиёзлар беришни таклиф этади. Муаллифларнинг фикрига кўра солиқ юқини пасайиши шиддатли иқтисодий ўсишга олиб келади, юқори солиқ ставкалари эса тадбиркорлик инициативасини камайтиради ва инвестиция сиёсати, ишлаб чиқаришни янгилаш ва кенгайтиришни сусайишига олиб келади.

Таклиф иқтисодиёти назарияси
